

مرکز تحقیقات و بررسی‌های اقتصادی

هزینه‌های تولید در کشور

گردآورندگان:

شیما حاجی نوروزی

شیدا اصغر زاده

نصیبه خیری

آزاده باباقادری

حسام حسامی

فهرست مطالب

۲ خلاصه مدیریتی
۴ ۱. مقدمه
۵ ۲. بیان وضعیت تولید
۸ ۳. بررسی مشکلات تولید
۱۹ ۴. صنعت و قیمت حاملهای انرژی
۲۴ ۵. نتیجه گیری
۲۵ ضمیمه (گزارش عراق)

خلاصه مدیریتی
گزارش اقتصادی

خلاصه مدیریتی

گزارش حاضر نخست به بررسی وضعیت تولید و بیان برخی مشکلات تولیدکنندگان کشور می‌پردازد. همچنین نظر به اهمیت بازار عراق برای تولیدات و صادرات جمهوری اسلامی ایران به خصوص در شرایط فعلی بحران جهانی، در ضمیمه گزارش نیز خلاصه تحقیق به عمل آمده از پتانسیلها، وضعیت رقبا و مشکلات تجار ایرانی برای دسترسی به بازار عراق آورده شده است.

بخش اول گزارش به بررسی جواب‌های پرسشنامه ارسالی به ۱۸۳ واحد تولیدی در سراسر کشور جهت نشان دادن وضعیت فضای کسب و کار می‌پردازد. اطلاعات مربوط به این واحدها توسط مرکز تحقیقات و بررسی های اقتصادی در اتاق بازرگانی و صنایع و معادن ایران جمع آوری و تحلیل شده است. نتایج این مطالعه حاکی از آن است که وضعیت تولید در ایران طی سالهای اخیر چندان رضایت‌بخش نبوده و دلیل این ادعا نیز تولید زیر ظرفیت، مشکلات تعدیل نیرو، مشکلات تامین مالی و پیش بینی تعطیلی بسیاری از بنگاه‌های مورد مطالعه می‌باشد. اگر چه بسیاری از مشکلات تولیدکنندگان در کشور مرتبط با عوامل داخلی بنگاه می‌باشد، ولی از عوامل بیرونی و غیر قابل کنترل توسط تولیدکنندگان نیز نمی‌توان چشم پوشی کرد.

بخش دوم به مشکلات تولیدکنندگان و صنعتگران پرداخته است و دو مشکل عمده نیروی کار و تامین مالی را مورد ارزیابی قرار می‌دهد. در بخش نیروی کار مواردی از قبیل بررسی شاخص استخدام نیروی کار در ایران و مقایسه با سایر کشورها (بر اساس گزارش ۲۰۰۹ Doing Business)، وضعیت دستمزد نیروی کار و بهره‌وری آن در صنعت و مشکل تعطیلات رسمی بیش از حد مطرح می‌گردد. بررسی شاخص استخدام نیروی کار ایران و مقایسه آن با ۱۸۱ کشور مورد مطالعه در سال ۲۰۰۹ نشان می‌دهد که ایران در جایگاه ۱۴۷ قرار دارد که این تاییدی بر وجود مشکلاتی از قبیل سختی استخدام و تعدیل نیرو، مشکلات پرداختی به کارکنان، تعداد ساعات کار و سایر موارد برای تولیدکنندگان است. در ایران به علت تورم بالا، همواره دستمزد کارکنان در بخش صنعت از کشورهای همسایه و رقیب بالاتر بوده و بالعکس بهره‌وری و یا میزان ارزش افزوده به ازای هر نفر کارکن، کمتر از بسیاری از کشورها می‌باشد.

بخش مشکلات تامین مالی، ابتدا به بررسی فضای مساعد برای سرمایه‌گذاری در کشور پرداخته و میزان حمایت از سرمایه‌گذاران در ایران با کشورهای دیگر در سال ۲۰۰۹ (بر اساس گزارش ۲۰۰۹ Doing Business)، مقایسه شده است. آمارها نشان می‌دهد که ایران در وضعیت بسیار نامناسبی در مقایسه با سایرین قرار دارد و از ۱۸۱ کشور در جایگاه ۱۶۴ و حتی بعد از کشور عراق است.

تامین مالی بنگاه‌ها از طریق اخذ وام و تسهیلات بانکی و هزینه‌های آن از موارد دیگر مطرح شده در این بخش است. نتایج بررسی‌های Doing Business نشان می‌دهد که ایران از لحاظ سهولت اخذ وام در سال ۲۰۰۹ رتبه ۸۴ را بین ۱۸۱ کشور دارد و بعد از کشورهای ترکیه،

پاکستان، هند و عربستان قرار دارد. به عبارتی علاوه بر اینکه از سرمایه گذاران حمایت لازم جهت سرمایه گذاری در کشور صورت نمی گیرد، بلکه تولید کنندگان نیز جهت اخذ وام با شرایط دشواری روبرو می باشند. از اینرو تامین مالی در بخش تولید کشور با مشکل مواجه است. از طرف دیگر هزینه های تامین مالی نیز به علت تورم، بالاتر از بسیاری از کشورهای همسایه و رقیب می باشد.

مشکل دیگر وام های بانکی و نحوه تخصیص آن ها بین بخش های مختلف اقتصاد می باشد. بررسی ها نشان می دهد که کشورهایمانند چین، هند، کویت و عربستان بیشترین تسهیلات بانکی را در سال های اخیر به بخش های تولیدی و صنعتی اختصاص داده اند. این در حالی است که در کشورمان همچنان بخش های تولیدی با مشکلات تامین مالی مواجه هستند.

بخش سوم گزارش به بررسی وضعیت قیمت نهاده انرژی به عنوان یکی از محدود مزیت های بخش صنعت می پردازد. این بخش به بررسی سهم مصرف بخش صنعت کشور از انرژی و میزان یارانه های دریافتی از دولت می پردازد. نتایج این بررسی نشان می دهد که طی سالیان اخیر بخش صنعت و معدن به طور میانگین حدود ۲۰ درصد مصرف انرژی نهایی را به خود اختصاص داده است. همچنین میزان یارانه دریافتی در سال ۱۳۸۵ فقط ۱۶ درصد از کل یارانه ها بوده است. این در حالی است که بخش های غیر مولد اقتصاد نظیر بخش خانگی قسمت عظیمی از یارانه ها را به خود اختصاص داده است. از طرف دیگر در بررسی قیمت های برق و گاز که دو منبع مهم تامین انرژی بخش تولید می باشند، مشاهده می شود که بخش صنعت هزینه های بیشتری را در مقایسه با بخش هایی نظیر خانگی و عمومی که مصرف بیشتری دارند، متحمل می شود. در مقابل مشاهده می شود که در کشورهای پیشرفته دنیا جهت تقویت و حمایت از بخش های تولیدی و به ویژه صنعت، قیمت گذاری ها به نفع صنایع می باشد و هزینه های کمتری نسبت به بخش های غیر مولد و خانگی می پردازند.

از این رو در راستای طرح هدفمند کردن یارانه ها، جهت حذف یارانه های انرژی بخش صنعت و افزایش قیمت های این عامل مهم تولیدی در شرایط فعلی اقتصاد و بحران جهانی، باید ملاحظات بیشتری را لحاظ نمود تا تبعات منفی آن به کل اقتصاد منتقل نگردد.

ضمیمه گزارش نیز به بررسی فضای کسب و کار کشور عراق، پتانسیل ها و رقبای تجاری ایران با این کشور می پردازد. در این بخش، مقایسه ای بین پتانسیل های صادراتی کشورهای ایران و ترکیه به عراق صورت گرفته و همچنین فضای کسب و کار عراق و موانع تعامل اقتصادی آن بررسی شده است. در این راستا نظرسنجی از فعالان اقتصادی در خصوص امنیت، ریسک سیاسی و روش های تسهیل تجارت با کشور عراق صورت گرفته که به تفصیل در ضمیمه به آن پرداخته شده است.

۱. مقدمه

از منظر منطق اقتصادی سطح رفاه هر جامعه‌ای بستگی به میزان تولید آن دارد و از طرف دیگر رشد تولید به صنعت و کیفیت توسعه صنعتی وابسته است. شاید از اینروست که صنعت را موتور رشد و توسعه می‌نامند و بر همین اساس دولت‌ها همواره در تلاش هستند تا با اتخاذ سیاست‌های مناسب و هدفمند، زمینه مناسب رشد صنعتی را فراهم آورند.

در ایران محدودیت‌ها و مشکلاتی بر سر راه بخش‌های مولد وجود دارد که توان بخش تولید کشور را تهدید می‌کند. مشکلات مربوط به نیروی کار و سرمایه انسانی، کمبود منابع مالی و هزینه‌های بالای آن در شرایط خاص اقتصاد جهانی و همچنین تاثیر احتمالی طرح هدفمند کردن یارانه‌ها در کنار دیگر موانع تولید، موجب کاهش توان رقابتی تولیدکنندگان کشور در عرصه‌های ملی و بین‌المللی می‌گردد. از طرفی عدم توجه به مشکلات موجود و تاخیر در اصلاح سیاست‌ها، منجر به تحمیل هزینه‌های گزاف در سطح ملی خواهد شد.

در این بخش از گزارش سعی بر آن است که به بررسی برخی از مشکلات موجود در فرایند تولید و به‌ویژه صنعت^۱ پرداخته و به ریشه‌های هزینه بالای تمام شده و توان رقابتی پایین محصولات صنعتی اشاره گردد. در این راستا مطالعه‌ای موردی در ۱۸۳ واحد تولیدی در کشور صورت گرفته که به آن پرداخته خواهد شد و نتایج آن مبین وجود مشکلات عدیده بر سر راه تولیدکنندگان است. در پایان نیز به نقش انرژی به عنوان یکی از مزیت‌های صنایع کشور اشاره شده و به مقایسه قیمت حامل‌های انرژی در بخش‌های مختلف اقتصاد پرداخته شده است.

^۱ در این گزارش بر بخش صنعت کشور تمرکز شده، در بخش صنعت نیز زیر بخش manufacture مورد نظر است.

۲. بیان وضعیت تولید

بخش تولید و به طور خاص صنایع در کشور ما با چالش‌ها و مشکلات عدیده‌ای مواجه هستند که پیامد آن کاهش توان رقابتی است. کاهش تولید کشور، افزایش بیکاری و فرار سرمایه‌ها از جمله نتایج عدم توجه به بخش‌های مولد اقتصاد کشور است. این بخش از گزارش به ارائه تصویری از وضعیت صنایع کشور، مبتنی بر مطالعه‌ای در ۱۸۳ واحد تولیدی توسط اتاق بازرگانی و صنایع و معادن ایران می‌پردازد. نتایج این مطالعه حاکی از وجود مشکلات متعدد در بخش تولید است.

۱.۲. نسبت میزان تولید به ظرفیت اسمی

جدول ۱- نسبت میزان تولید به ظرفیت اسمی^۲ در فاصله سالهای ۱۳۸۵ تا ۱۳۸۷ (درصد)

راندمان تولید (درصد)	۰-۲۰	۲۱-۴۰	۴۱-۶۰	۶۱-۸۰	۸۱-۱۰۰
۶ ماهه اول سال ۸۵	۶/۳	۱۵/۱	۲۲/۶	۲۷/۴	۲۸/۶
۴ ماهه اول سال ۸۷	۲۰	۲۵	۱۹	۱۱	۲۶

با توجه به جدول فوق، می‌توان دریافت که در فاصله زمانی سالهای ۱۳۸۵ تا ۱۳۸۷ تعداد واحدهای تولیدی که بین (۰ تا ۴۰) درصد ظرفیت اسمی خود تولید کرده‌اند افزایش یافته و از ۲۱/۴ درصد در ۶ ماهه اول سال ۱۳۸۵ به ۴۵ درصد در ۴ ماهه اول سال ۱۳۸۷ رسیده و بالعکس تعداد واحدهای تولیدی که بین (۴۰ تا ۱۰۰) درصد ظرفیت اسمی خود تولید کرده‌اند رو به کاهش گذاشته و از ۷۸/۶ درصد در ۶ ماهه اول سال ۱۳۸۵ به ۵۶ درصد در ۴ ماهه اول سال ۱۳۸۷ کاهش یافته است. به عبارت دیگر می‌توان گفت که بسیاری از واحدهای تولیدی علی‌رغم داشتن ظرفیت‌های اسمی بالا، یا بازارهای فروش خود را از دست داده‌اند و یا به علت مشکلات موجود جهت استفاده از برخی نهادهای تولید مانند نیروی کار و سرمایه، قادر به استفاده از حداکثر ظرفیت تولید خود نیستند. به این ترتیب نه تنها انگیزه برای افزایش ظرفیت‌های تولیدی بالا نرفته بلکه این امر (بدون استفاده ماندن ظرفیت تولید) خود باعث افزایش هزینه‌های هر واحد تولیدی^۳ نیز گردیده است.

^۲ یا بالاترین رکورد تولید چنانچه بیش از ظرفیت اسمی بوده است.

^۳ با افزایش تولید، هزینه‌های ثابت سرشکن شده و هزینه هر واحد تولید کاهش می‌یابد.

جدول ۲- واحدهای تولیدی به تفکیک نسبت تولید سال ۸۶ به ظرفیت اسمی (درصد)

نسبت تولید سال ۸۶ به ظرفیت اسمی	نسبت واحدهای تولیدی	تجمعی
کمتر از ۲۰ درصد	۱۸/۲	۱۸/۲
بین ۲۰ تا ۴۰ درصد	۳۱/۸	۳۶/۵
بین ۴۰ تا ۶۰ درصد	۲۱/۸	۵۸/۲
بین ۶۰ تا ۸۰ درصد	۱۱/۲	۶۹/۴
بین ۸۰ تا ۱۰۰ درصد	۱۷/۶	۸۷/۱
بیشتر از ۱۰۰ درصد	۱۲/۹	۱۰۰

بررسی میزان تولید سال ۱۳۸۶ نسبت به ظرفیت تولید اسمی، حاکی از آن است که حدود ۸۷ درصد از واحدهای تولیدی قادر نبوده‌اند در این سال میزان تولید خود را به ظرفیت اسمی شان برسانند.

جدول ۳- واحدهای تولیدی به تفکیک نسبت حداکثر رکورد تولید در سنوات قبل به ظرفیت اسمی تولید^۴ (درصد)

نسبت حداکثر رکورد تولید به نسبت ظرفیت اسمی	نسبت واحدهای تولید	تجمعی
کمتر از ۲۰ درصد	۱۰,۸	۱۰,۸
بین ۲۰ تا ۴۰ درصد	۱۳,۵	۲۴,۳
بین ۴۰ تا ۶۰ درصد	۱۵,۵	۳۹,۹
بین ۶۰ تا ۸۰ درصد	۲۰,۹	۶۰,۸
بین ۸۰ تا ۱۰۰ درصد	۲۰,۹	۸۱,۸
بیشتر از ۱۰۰ درصد	۱۸,۲	۱۰۰

همچنین حدود ۸۰ درصد واحدهای تولیدی حتی در زمانی که دارای حداکثر میزان تولید خود بوده‌اند نتوانسته‌اند به ظرفیت اسمی خود دست یابند. تنها کمتر از ۲۰ درصد آن‌ها در زمان حداکثر تولید خود فراتر از ظرفیت اسمی تولید کرده‌اند. همچنین حدود ۴۰ درصد واحدها در بهترین حالت کمتر از ۶۰ درصد ظرفیت اسمی خود تولید داشته‌اند. به عبارتی می‌توان گفت اکثر واحدهای تولیدی مورد مطالعه به علت مشکلات موجود، قادر به استفاده کامل از ظرفیت اسمی تولید خود نیستند و از مزایای بازده نسبت به مقیاس بی بهره هستند.

^۴ لازم به توضیح است که از ۱۸۳ واحد تولیدی، ۱۴۵ واحد به این پرسش پاسخ داده اند

۲.۲. وضعیت نیروی انسانی

در مورد تعدیل نیروی کار این واحدها، نتایج نشان داد که در سال ۱۳۸۶ تعداد ۴۷،۲۱۸ نفر جمع کارکنان شاغل در این واحدها بوده که در سال ۱۳۸۷ با ۲،۸۹۳ نفر کاهش به ۴۴،۳۲۵ نفر رسیده است. این آمار حاکی از آن است که بین ۱۷۵ واحد تولیدی پاسخ دهنده^۵ به این پرسش، ۳/۴ درصد از واحدها بیش از نیمی از تعداد کارکنان خود را در سال ۱۳۸۷ نسبت به سال ۱۳۸۶، تعدیل نموده و ۶/۹ درصد از واحدها با تعدیل ۲۵ درصد تا ۵۰ درصد کارکنان مواجه شده‌اند و ۱۱۶ واحد یعنی ۶۶/۳ درصد کمتر از ۲۵ درصد تعدیل نیروی کار داشته‌اند.

جدول ۴- واحدهای تولیدی به تفکیک کاهش یا افزایش کارکنان طی سالهای ۸۶ و ۸۷ (درصد)

شرح	نسبت واحدهای تولیدی	تجمعی
واحدهای با بیش از ۵۰ درصد کاهش	۳/۴	۳/۴
واحدهای با ۲۵ تا ۵۰ درصد کاهش	۶/۹	۱۰/۳
واحدهای با کمتر از ۲۵ درصد کاهش	۶۶/۳	۷۶/۶
واحدهای با کمتر از ۲۵ درصد افزایش	۲۱/۱	۹۷/۷
واحدهای با ۲۵ تا ۵۰ درصد افزایش	۱/۷	۹۹/۴
واحدهای با بیش از ۵۰ درصد افزایش	۰/۶	۱۰۰

همچنین مشاهده می شود که ۴۴ درصد از ۸۲ واحد تولیدی پاسخ دهنده^۶، در صورت ادامه روند فعلی پیش‌بینی احتمال تعطیلی واحد خود را در کمتر از ۳ ماه آینده داشته‌اند و در حدود ۴۶ درصد از واحدهای پاسخ دهنده، این مدت زمان را ۳ تا ۶ ماه تخمین زده‌اند.

جدول ۵ - واحدهای تولیدی به تفکیک مدت زمان پیش‌بینی شده برای تعطیلی واحد (درصد)

مدت زمان پیش‌بینی	واحدهای تولیدی	تجمعی
کمتر از ۳ ماه	۴۳/۹	۴۳/۹
بین ۳ تا ۶ ماه	۴۶/۳	۹۰/۲
بین ۹ تا ۱۲ ماه	۸/۵	۹۸/۸
بیش از ۱۲ ماه	۱/۲	۱۰۰

در مجموع این نتایج حاکی از آن است که مشکلات پیش روی تولیدکنندگان در بسیاری از موارد منجر به تعطیلی واحد تولیدی خواهد شد و چنانچه تدابیر لازم در جهت رفع این موانع اتخاذ نگردد، بسیاری از تولیدکنندگان و در نهایت اقتصاد ملی محکوم به پرداخت هزینه‌های گزاف خواهند بود. همچنین با تعطیلی این واحدها، تعداد بیکاران افزایش یافته و مشکلات اقتصادی و عواقب اجتماعی را به همراه خواهد داشت.

^۵ لازم به توضیح است که از ۱۸۳ واحد تولیدی، ۱۷۵ واحد به این پرسش پاسخ داده اند.

^۶ لازم به توضیح است که از ۱۸۳ واحد تولیدی، ۸۲ واحد به این پرسش پاسخ داده اند.

۳. بررسی مشکلات تولید

بالا بودن هزینه‌های تولید کالاها در ایران در مقایسه با قیمت تمام شده کالاهای وارداتی مشابه دلایل متعددی دارد که باعث کاهش قدرت رقابتی تولیدات داخلی گردیده است. بالا بودن تورم و به دنبال آن هزینه بالای تامین مالی، انعطاف ناپذیری ساختار تولید، قفل شدن اعطای تسهیلات بانک‌های داخلی و تخصیص همان مقدار محدود نیز به بخش‌های غیر مولد اقتصاد، تحریم خطوط اعتباری خارجی و بانک‌های داخلی، بهره‌وری پایین نیروی کار، سیاست‌های متناقض پولی، مالی و ارزی، قیمت‌های دستوری و غیرواقعی، واردات بی رویه و حمایت‌های غیر موثر از جمله مشکلات موجود بر سر راه تولیدکنندگان است.

همه این مشکلات و موانع در مجموع شرایطی را پدید آورده که منجر به افزایش قیمت‌های تمام شده تولیدات داخلی و کاهش قدرت رقابت پذیری صنعت کشور شده است. طبق اظهار نظر اکثریت قریب به اتفاق مدیران واحدهای تولیدی مورد مطالعه توسط اتاق بازرگانی و صنایع و معادن ایران، مشکلات عمده این واحدها که باعث عدم استفاده از حداکثر ظرفیت تولیدی و کاهش بازدهی، تعدیل نیروی کار و یا تعطیلی بنگاه آن‌ها شده شامل موارد زیر است:

۱. کمبود نقدینگی و محدود شدن اعتبارات بانکی
۲. مشکلات ناشی از تحریم اقتصادی، پایین بودن نرخ ارز، قاچاق کالا، واردات بی‌رویه کالاهای مشابه داخلی، عدم ثبات قوانین و مقررات، عدم تطابق روند بازارهای داخلی با خارجی، عدم پرداخت به موقع تعهدات شرکت‌های دولتی، عدم حمایت دولت از تولیدکنندگان و دیوانسالاری زائد
۳. مشکلات ناشی از تهیه مواد اولیه و قطعات یدکی
۴. قطع برق و گاز
۵. واردات بی رویه کالاهای مشابه خارجی
۶. فرسودگی ماشین آلات و تجهیزات
۷. عدم انعطاف پذیری قانون کار

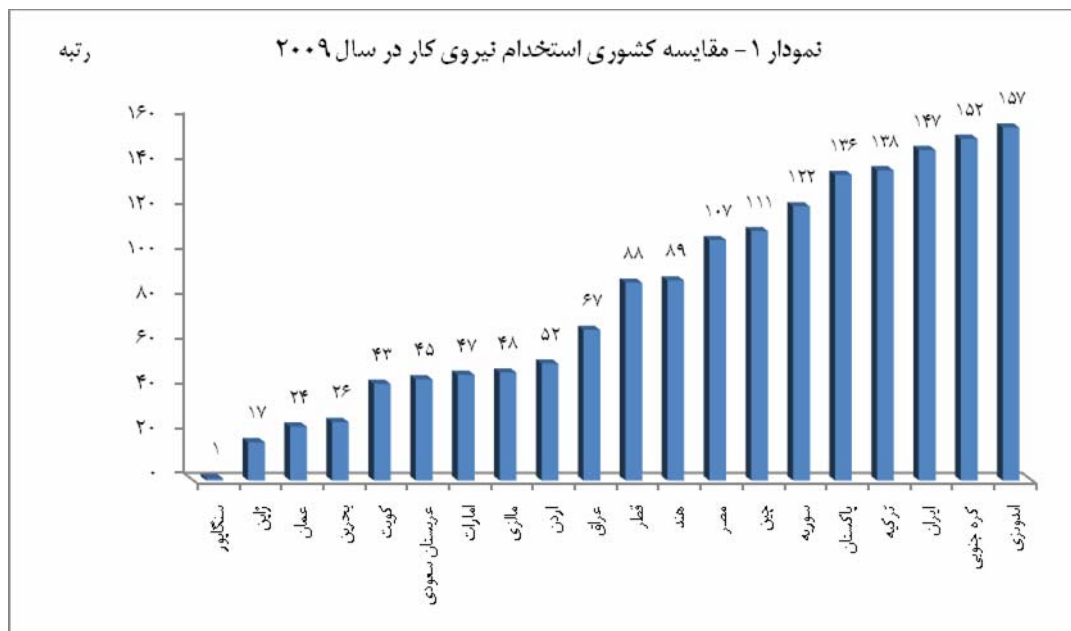
از این رو با توجه به اهمیت بخش تولید و مشکلات پیش روی تولیدکنندگان و نیز گستردگی هر یک از مشکلات، در این گزارش به بررسی برخی از آن‌ها پرداخته و ایران با کشورهای منطقه مورد نظر در سند چشم انداز ۱۴۰۴ مقایسه خواهد شد.

۱.۳. وضعیت نیروی کار و بهره‌وری آن

نیروی کار به عنوان یکی از مهم‌ترین نهادهای تولید برای بنگاه‌های اقتصادی به شمار می‌رود. بانک جهانی در گزارشی که هر ساله تحت عنوان شاخص سهولت فضای کسب و کار ارائه می‌کند، استخدام نیروی کار و اشتغال را یکی از اجزای تشکیل دهنده این شاخص معرفی می‌کند.

شاخص استخدام نیروی کار مواردی از قبیل مشکلات پرداخت به نیروی کار، چسبندگی ساعات کاری، مشکلات مربوط به اخراج نیروی کار و هزینه های آن را در برمی گیرد. مشکلات پرداختی به نیروی کار، میزان انعطاف پذیری قراردادها و نرخ حداقل دستمزد پرداختی به هر کارگر را اندازه می گیرد. چسبندگی ساعات کاری، محدودیت های مربوط به تعطیلات و کارهای شبانه و قوانین مربوط به ساعات کار هفتگی را بررسی می کند. مشکلات مربوط به اخراج نیروی کار نیز به بررسی حمایت های قانونی در مقابل اخراج نیروی کار و همچنین زمینه هایی که قانون اجازه اخراج نیروی کار را داده است، می پردازد.^۷

ایران در سال ۲۰۰۸ رتبه ۱۴۱ را در شاخص استخدام نیروی کار در میان ۱۷۸ کشور مورد مطالعه کسب کرده است. این در حالی است که پیش بینی می شود در سال ۲۰۰۹ ایران در وضعیت بدتری قرار گیرد و به رتبه ۱۴۷ از بین ۱۸۱ کشور مورد بررسی تنزل یابد.

Source: www.doingbusiness.org/Explore/Topics/Employingworkers/

ایران در میان کشورهای همسایه و کشورهای مورد نظر سند چشم انداز، از نظر این شاخص در وضعیت نامناسبی قرار دارد که به دنبال این شرایط، جایگاه بخش تولید کشور نیز در منطقه، تحت تاثیر قرار خواهد گرفت. هزینه های بالای دستمزد نیروی کار در کشور در مقایسه با کشورهای همسایه و رقیب، بهره وری پایین نیروی کار و مشکلات مربوط به فرایند تعدیل نیرو همه از معضلاتی است که صنایع در ارتباط با نیروی کار با آن مواجه هستند.

جدول ۶ دستمزد ماهیانه به ازای هر نفر در بخش صنعت ایران را در مقایسه با کشورهای که اطلاعات آنها موجود بوده و قابل مقایسه با ایران هستند نشان می دهد. مقایسه دستمزد در ایران از سال ۱۹۹۸ تا ۲۰۰۲ نشان می دهد که همواره دستمزد در ایران بالاتر از کشورهایمانند چین، هند، مصر و پاکستان بوده است. در سال ۲۰۰۲ در ایران دستمزد

^۷ برگرفته از گزارش ۲۰۰۸ Doing Business

ماهانه هر نفر به طور متوسط در بخش صنعت ۱۷۲ دلار اعلام شده، این در حالی است که دستمزد پرداخت شده در چین، هند، مصر و پاکستان در همان سال به ترتیب برابر با ۲۴، ۱۱۱، ۲۴، ۱۳۰ و ۶۹ دلار بوده است.

جدول ۶ - دستمزد بخش صنعت به ازای هر نفر شاغل در ماه به دلار جاری^۸

شرح	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴	۲۰۰۵	۲۰۰۶	۲۰۰۷
چین	۷۱	۷۸	۸۸	۹۸	۱۱۱	۱۲۶	۱۴۱	۱۶۰	۱۸۸	۲۲۹
هند	۲۹	۳۶	۲۸	۴۰	۲۴	۲۳	۳۸	۲۸	*	*
ایران	۱۷۷	۱۶۸	۱۵۱	۱۶۵	۱۷۲	*	*	*	*	*
مصر	۱۲۶	۱۴۲	۱۴۴	۱۳۶	۱۳۰	۱۰۲	۱۰۴	۱۲۴	۱۴۱	*
پاکستان	۸۲	۵۸	۵۶	۴۸	۶۹	*	*	*	*	*

Source: <http://laborsta.ilo.org/STP/do>

آمار موجود نیست.

یکی از دلایل بالا بودن هزینه های دستمزد در ایران، بالا بودن نرخ تورم است. به عبارتی با افزایش تورم سالیانه، قدرت خرید کاهش یافته و از این رو فشاری جهت افزایش دستمزدها وارد می آید و این فشار به طور مستقیم بر تولیدکننده تحمیل می شود. بررسی تورم سالیانه طبق جدول ۷ نشان می دهد که تورم در ایران همواره در مقایسه با کشورهای دیگر نظیر چین، هند، مصر و پاکستان بالاتر بوده است. بدیهی است افزایش نرخ رشد قیمت ها برافزایش نرخ دستمزد تاثیر گذاشته و در نهایت منجر به افزایش هزینه های تولید می گردد.

جدول ۷ - نرخ تورم سالیانه کشورهای منتخب (درصد)

شرح	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴	۲۰۰۵	۲۰۰۶	۲۰۰۷	۲۰۰۸
چین	۰/۴	۰/۷	-۰/۸	۱/۲	۳/۹	۱/۸	۱/۵	۴/۸	۶/۴
مصر	۲/۸	۲/۴	۲/۴	۳/۲	۸/۱	۸/۸	۴/۲	۱۱/۰	۱۱/۷
ایران	۱۲/۸	۱۱/۳	۱۵/۷	۱۵/۶	۱۵/۳	۱۰/۴	۱۱/۹	۱۸/۴	۲۶/۰
هند	۴	۳/۸	۴/۳	۳/۸	۳/۸	۴/۲	۶/۲	۶/۴	۷/۹
پاکستان	۳/۶	۴/۴	۲/۵	۳/۱	۴/۶	۹/۳	۷/۹	۷/۸	۱۲

Source: www.IMF.org

با وجود اینکه دستمزد در بخش صنعت ایران نسبت به سایر کشورهای منتخب بالاتر است اما نسبت ارزش افزوده این بخش به ازای هر نفر شاغل که همان بهره وری نیروی کار را نشان می دهد، در مقایسه با کشورهای نظیر ژاپن، مالزی، کره، ترکیه و مصر پایین تر است. ژاپن با آغاز نهضت ملی افزایش بهره وری در سال ۱۹۹۵، این شاخص را به مهم ترین عامل رشد اقتصادی خود تبدیل کرده و ارزش افزوده بخش صنعت به ازای هر نفر شاغل در این بخش در سال ۲۰۰۵ برابر با ۸۱،۶۴۳ دلار (به قیمت جاری) بوده است.^۹ مالزی نیز به عنوان کشوری که تجربیات موفق در مسیر توسعه اقتصادی داشته به مدد بهره وری بالای نیروی کار توانسته علاوه بر کاهش بیکاری، دارای بخش تولیدی موفق باشد. بهره وری نیروی کار در بخش صنعت

^۸ آمار دستمزد کشورها در سایت ذکر شده بر اساس واحد پول رایج هر کشور است. با استفاده از نرخهای تبدیل موجود در سایت IMF، آمارها به دلار جاری تبدیل شده اند.

^۹ با توجه به اینکه آمار شاغلین در بخش صنعت به طور منظم برای همه سالها برای کشورهای مختلف موجود نبود، لذا برای مقایسه سال ۲۰۰۵ که آمار ایران نیز موجود می باشد به عنوان نمونه انتخاب شده است.

این کشور به ازای هر نفر شاغل در سال ۲۰۰۵ برابر با ۲۰،۴۷۰ دلار (به قیمت جاری) بوده است. آمارها نشان می‌دهد در همین سال ارزش افزوده بخش صنعت در ایران به ازای هر نفر فقط ۶،۱۱۳ دلار بوده که حدود یک سوم بهره‌وری نیروی کار در کشور ترکیه می‌باشد.

جدول ۸ - بهره‌وری بخش صنعت به ازای هر نفر شاغل (دلار/نفر) به قیمت های جاری

کشور	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴	۲۰۰۵	۲۰۰۶
کره جنوبی	۲۱۹۵۲	۲۷۹۲۳	۳۱۱۵۱	۲۷۵۵۱	۳۰۵۲۳	۳۳۷۵۷	۴۰۴۱۱	۴۷۲۰۸	۵۲۷۴۱
مالزی	۱۰۸۸۹	۱۲۳۰۰	۱۳۸۵۲	۱۲۲۵۸	۱۴۰۳۹	۱۵۱۸۳	۱۸۷۳۳	۲۰۴۷۰	۲۱۵۵۰
پاکستان	۲۵۱۸	۲۴۴۴	۲۳۸۹	۲۴۲۸	۱۹۴۰	۲۲۴۶	۲۷۱۷	۳۲۵۶	۳۵۶۶
ترکیه	۱۱۴۵۵	۱۰۴۳۱	۱۰۵۲۸	۸۳۶۸	۹۹۲۵	۱۳۱۴۵	۱۶۲۰۵	۱۸۴۹۰	۲۰۳۰۲
مصر	۷۰۵۳	۷۳۷۷	۸۷۷۳	۸۱۷۰	۷۷۷۱	۷۱۶۱	۶۳۸۸	۶۵۵۹	۷۰۳۰
ژاپن	۶۲۸۵۳	۷۱۸۸۱	۷۸۲۸۱	۶۶۷۰۲	۶۶۰۹۴	۷۳۴۳۳	۸۲۷۷۷	۸۱۶۴۳	*
سنکاپور	۵۷۱۰۵	۵۷۱۰۲	*	*	۷۱۲۷۸	۷۳۰۱۱	۹۵۳۸۰	*	۱۲۰۹۶۸
اندونزی	*	*	۳۹۳۳	۴۰۸۳	۴۹۱۱	۵۷۷۰	۶۵۱۲	۶۶۵۳	۸۶۰۶
ایران	*	*	*	*	*	*	*	۶۱۱۳	*

Source^{۱۰}: <http://laborsta.ilo.org/STP/do>, www.WorldBank.org

* آمار موجود نیست .

بهره‌وری به عنوان یکی از مهم‌ترین مولفه‌های رشد اقتصادی تاثیر به‌سزایی نیز در کاهش هزینه‌های تولید دارد. بهره‌وری ترکیبی از دو عامل کارایی^{۱۱} و اثربخشی^{۱۲} است که شرط تحقق بهره‌وری، دارا بودن هر دو این عوامل است. به هر حال همان‌گونه که بیان شد تعیین دستوری دستمزدها، نبود ارتباط بین دستمزد و بهره‌وری، انعطاف ناپذیری بازار کار به دلیل ناکارآمدی برخی قوانین و عدم وجود بسترهای رقابتی مناسب در بازار عرضه و تقاضای نیروی کار از عوامل مهم تاثیرگذار بر توان تولید کشور شناخته شده‌اند.

۲.۳. ازدیاد تعطیلات کشور

از جمله دیگر مسائلی که بخش تولید در کشور با آن مواجه است ازدیاد تعطیلات رسمی است. ایران در مقایسه با کشورهای نظیر هند، چین، امارات، ترکیه با ۲۷ روز تعطیلی رسمی رکورد دار است. این در حالیست که به نظر بسیاری از صاحبان بنگاه‌های اقتصادی، می‌بایست تعطیلات غیررسمی در روزهای پایانی سال و همچنین روزهای آغازین سال جدید را نیز عملاً به تعداد روزهای تعطیل در ایران افزود.

^{۱۰} آمار اشتغال بخش صنعت از سایت ILO و آمار ارزش افزوده بخش صنعت از WorldBank استخراج و شاخص بهره‌وری محاسبه شده است.

^{۱۱} کارایی یا Efficiency به معنای استفاده حداکثر از منابع موجود است به نحوی که بیشترین برون داد با کمترین هزینه به دست آید.

^{۱۲} اثربخشی یا Effectiveness عبارت از درجه یا میزان موفقیت سازمانها در دستیابی به اهداف مورد نظر یا به عبارت دیگر همان درجه دسترسی به اهداف از پیش تعیین شده در هر سازمان یا بنگاه تولیدی است.

جدول ۹- تعداد روزهای تعطیل رسمی در کشورهای مختلف

کشور	هند	امارات	عربستان	چین	اردن	مصر	ترکیه	مالزی	سنگاپور	پاکستان	ایران
تعداد روزهای تعطیل رسمی	۴	۶	۸	۱۰	۱۱	۱۱	۱۲	۱۳	۱۳	۱۷	۲۷

Source: wikipedia.org/wiki/List of holidays by country

۳.۳. تامین مالی بنگاه‌های اقتصادی

یکی دیگر از موانع مهم تولید، مشکل تأمین مالی بنگاه‌های اقتصادی است. در خصوص اهمیت بخش مالی همین بس که صاحب نظران اقتصادی، رشد و توسعه پایدار اقتصادی را بدون رشد و توسعه بخش مالی امکان‌پذیر نمی‌دانند. زیرا وظیفه اصلی این بخش، تأمین مالی بخش واقعی اقتصاد است و از همین رو کارشناسان یکی از مهم‌ترین دلایل وجود مشکلات ساختاری در بخش واقعی و تولید را ناکارایی بخش مالی می‌دانند.^{۱۳}

جدول ۱۰- بررسی مشکلات مالی واحدهای تولیدی مورد مطالعه

شرح	سهم (درصد)
واحدهایی که مشکل مالی ندارند	۲۷
واحدهایی که مشکل مالی دارند	۷۳
جمع کل	۱۰۰

هم‌اکنون تعداد زیادی از بنگاه‌های تولیدی کشور با مشکلات مالی مواجه‌اند. همانگونه که در جدول شماره ۱۰ مشهود است مطالعه انجام شده در واحدهای تولیدی منتخب حاکی از آن است که ۷۳ درصد از واحدها با مشکلات مالی و کمبود نقدینگی دست به گریبان هستند.^{۱۴} شرایط فعلی اقتصادی باعث شده تا خرید کالاها و خدمات بیشتر به صورت نقد انجام شود. به این ترتیب کاهش اعتماد بین تولیدکنندگان منجر به کاهش اعتبارات بین بنگاه‌های شده و این امر خود فشار مالی و هزینه‌های مترتب بر آن را افزایش داده است. در گذشته تنها با گشایش اعتبار اسنادی و سپردن وثیقه یا درصدی از مبلغ خرید، گشایش اعتبار انجام می‌شد و بانک‌های داخلی نیز در تأمین اعتبار در کنار خطوط اعتباری بانک‌های خارجی به تولیدکنندگان کمک می‌کردند. اما با کاهش شدید تسهیلات بانکی و اولویت طرح‌های زودبازده بر طرح‌های متوسط و بزرگ، تأمین پول از طریق بازار سرمایه و بانک‌ها با مشکل مواجه شده است.

۴.۳. تامین مالی و حمایت از سرمایه‌گذاری

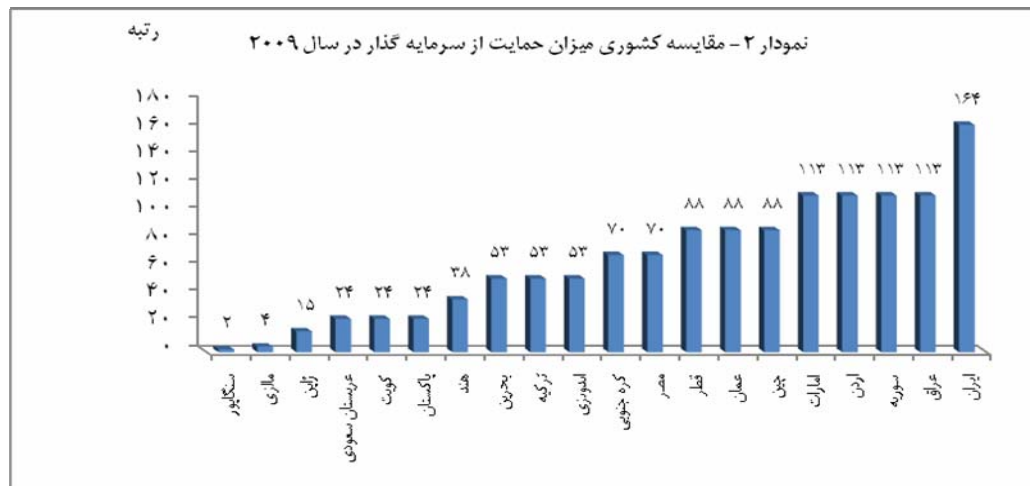
منابع مالی کافی و یا همان سرمایه قادر است بخش تولید را به حرکت در آورده و در ایجاد تحولات صنعتی جهت گسترش صادرات غیرنفتی نقش ویژه‌ای ایفا نماید. اگرچه تحصیل

^{۱۳} Source: www.irica.gov.ir/persian/static/stview.aspx?ID=۲۱۴

^{۱۴} از ۱۸۳ واحد تولیدی ۱۰۰ واحد به این سوال پاسخ داده‌اند.

سود، انگیزه اصلی در هر سرمایه‌گذاری است اما مواردی نظیر ثبات اجتماعی و سیاسی، ساختار سیاسی جامعه، نوع حکومت، قدرت دولت و نحوه تصمیم‌گیری آن، مسائل جمعیتی و بسیاری دیگر از عوامل تشویق و تهدیدکننده سرمایه‌گذاران است که در بحث امنیت سرمایه‌گذاری نمود یافته و باید مورد توجه خاص قرار گیرد.

ایران به لحاظ میزان حمایت از سرمایه‌گذاران در فضای کسب و کار در سال ۲۰۰۹ در رتبه‌ی ۱۶۴ از میان ۱۸۱ کشور مورد بررسی قرار گرفته و از این لحاظ پایین‌تر از کشورهای نظیر هند، پاکستان، سوریه و حتی عراق قرار دارد.

Source: [www.doingbusiness.org/Explore/Topics/Protecting Investors/](http://www.doingbusiness.org/Explore/Topics/ProtectingInvestors/)

منابع سرمایه‌گذاری به دو گروه عمده داخلی و خارجی قابل تفکیک است که گاهی در قالب سرمایه‌گذاری مشترک انجام می‌پذیرد. اهمیت سرمایه‌گذاری خارجی فراتر از جنبه انتقال منابع مالی، تکنولوژی و مدیریت است و سبب جبران شکاف عرضه و تقاضا و همچنین افزایش جذابیت بازار برای سرمایه‌گذاران گوناگون به‌ویژه سرمایه‌گذاران داخلی می‌شود. از ۱،۸۳۳/۳ میلیارد دلار سرمایه‌گذاریهای خارجی صورت گرفته کل جهان در سال ۲۰۰۷، خالص سرمایه‌گذاریهای مستقیم خارجی ایران ۰/۷ میلیارد دلار بوده که از نظر حجم جذب سرمایه‌های مستقیم خارجی در بین ۲۰۲ کشور جهان در جایگاه ۹۶ و پس از کشورهای نظیر ترکیه، هند، قطر، بحرین، قزاقستان و پاکستان قرار گرفته‌است. ایالات متحده در همین سال ۱۸۰ میلیارد دلار سرمایه‌گذاری خارجی جذب کرده است.^{۱۵}

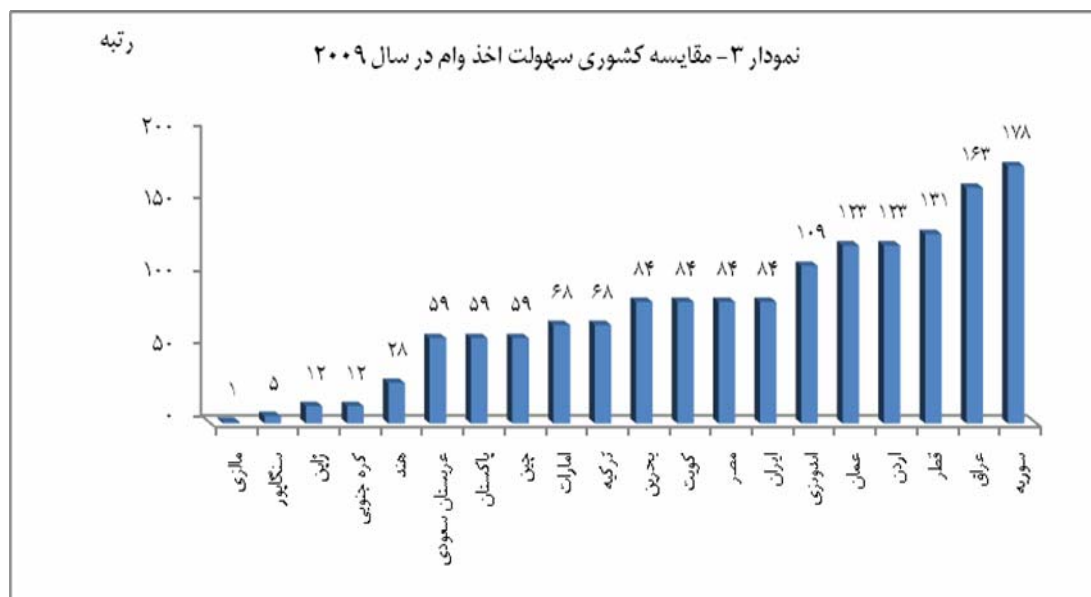
نکته حائز اهمیت آن است که علی‌رغم جذب اندک سرمایه‌های خارجی و کمبود منابع داخلی، نبود استراتژی جامع در امر هدایت سرمایه‌ها و همچنین موانع سودآوری بخش تولید، سبب شده تا سرمایه‌های موجود در کشور نه تنها در خدمت بخش‌های تولیدی از جمله بخش صنعت قرار نگیرد بلکه به طور روزافزون در فعالیتهای غیرمولد به‌کار گرفته شود.

^{۱۵}Source: <http://ddp-ext.worldbank.org/ext/DDPQQ/report.do?method=showReport>

۵.۳. تامین مالی و میزان دسترسی به تسهیلات بانکی

تسهیلات بانکی بخش مهمی از منابع تامین مالی کشور را تشکیل می‌دهد. بنابراین استفاده صحیح از منابع موجود یعنی تبدیل منابع مالی به سرمایه‌گذاری در بخشهای مولد از اهمیت زیادی برخوردار است و مستلزم به‌کارگیری نگرش و مدیریت مناسب است. در شرایط موجود، دریافت تسهیلات بانکی توسط صنعتگران از سوی بانکها، اسیر دیوانسالاری مفرط شده و زمان بر است. هر چند با تصویب قانون تسهیل اعطاء تسهیلات بانکی و کاهش هزینه‌ای طرح و تسریع در اجرای طرح‌های تولیدی، افزایش منابع مالی، کارایی بانکها و تصویب ضوابط سیاسی- نظارتی شبکه بانکی کشور در سال ۱۳۸۸ سعی شده این مشکل مرتفع گردد. پس از سخت‌گیری بانک‌های کشور در اعطای تسهیلات به بخش تولید در سال گذشته، بسیاری از صنایع کشور عملاً با مشکل شدید نقدینگی روبه‌رو شده و شرایط به گونه‌ای پیش می‌رود که برخی از بخش‌های صنعت کشور حتی برای تامین نقدینگی لازم برای خرید مواد اولیه مورد نیاز جهت تولید نیز دچار مشکل شده‌اند. صرف‌نظر از روند طولانی و پیچیده اخذ وام در ایران، دسترسی به این منابع نیز به سهولت امکان‌پذیر نیست. از این رو بسیاری از تولیدکنندگان برای دستیابی به منابع مورد نیاز و جلوگیری از ورشکستگی و تعطیلی بنگاه‌های خود ناچار به اخذ وام در بازار غیر رسمی و با نرخ‌های بسیار بالا می‌شوند که این امر تبعات سنگین‌تری برای این بنگاه‌ها به دنبال خواهد داشت.

گزارش بانک جهانی از فضای کسب و کار نیز موید این مطلب است که از لحاظ سهولت دسترسی به منابع لازم جهت اخذ وام، ایران پس از مالزی، سنگاپور، ژاپن، کره جنوبی، هند، چین و حتی عربستان قرار دارد و در میان ۱۸۱ کشور مورد بررسی در این گزارش رتبه‌ی ۸۴ را در سهولت اخذ وام و اعتبارات به خود اختصاص داده است.

Source: www.doingbusiness.org/Explore_Topics/Getting_credit/

۳.۶. هزینه تامین مالی

نرخ‌های بهره بالا در ایران، باعث تامین مالی با هزینه های بالا برای متقاضیان است که همین امر هزینه تولیدکنندگان را به شدت افزایش داده و منجر به بالا رفتن قیمت تمام شده محصولات و در نتیجه از دست دادن قدرت رقابت با محصولات وارداتی مشابه شده است. ژاپن با نرخ بهره زیر یک درصد برای تسهیلات کوتاه مدت و میان مدت دارای کمترین نرخ بهره و ترکیه با متوسطی حدود ۱۶ درصد بیشترین هزینه را برای اعطای تسهیلات خود تعیین کرده است. البته تفاوت نرخ‌های تورم این کشورها نیز دلیلی برای تفاوت نرخ‌های بهره آنها است.

جدول ۱۱- نرخ بهره کشورها به تفکیک مدت (درصد)

شرح	۲۰۰۶	۲۰۰۷	۲۰۰۸
چین			
کوتاه مدت	۲/۵۴	۳/۵۱	*
میان مدت	۳/۳۳	۳/۳۳	*
اندونزی			
کوتاه مدت	۱۱/۴۱	۷/۹۸	*
میان مدت	۹/۷۵	۸	۱۰/۹۸
ژاپن			
کوتاه مدت	۰/۲۵	۰/۶۶	*
میان مدت	۰/۲۶	۰/۵	*
دراز مدت	۵/۱۵	*	۵/۳۵
کره جنوبی			
کوتاه مدت	۴/۴۸	۵/۱۶	۵/۴۹
میان مدت	۴/۵	۴/۹۹	۳/۲۷
دراز مدت	۳/۳	*	*
هند			
میان مدت	۶	۶	۶
ترکیه			
میان مدت	۱۷/۵	۱۵/۹۶	۱۵/۶۳
کویت			
میان مدت	۸/۵۸	۸/۵۴	۷/۹۸

Source: <http://webnet.oecd.org/wbos/index.aspx>

*آمار موجود نیست.

از طرف دیگر نگاهی به نرخ‌های مصوب سود مورد انتظار اعطای تسهیلات توسط شورای پول و اعتبار طی چند سال گذشته بیانگر هزینه بالای تسهیلات بانکی در ایران است. در کنار مشکلات کمبود منابع در دسترس فعالان اقتصادی، در صورت دست یابی به این منابع، هزینه بالای آنها مانعی دیگر بر سر راه تولیدکنندگان قرار می‌دهد. با توجه به اینکه عمده منابع شبکه بانکی کشور در اختیار بانک‌های دولتی است، نرخ‌های سود تسهیلات این بانک‌ها ملاکی مناسب برای تحلیل وضعیت هزینه منابع مالی در کشور است. مقایسه نرخ‌های سود تسهیلات بانکی در ایران با دیگر کشورها به روشنی بار هزینه بالای مالی را بر بنگاه‌های اقتصادی کشور نشان می‌دهد.

جدول ۱۲ - نرخ سود مورد انتظار تسهیلات اعطایی بانکهای ایران در بخش صنعت و معدن (درصد)

شرح	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۷
بانکهای دولتی	۱۶	۱۴	۱۲	۱۲
بانکهای غیردولتی	۲۳-۲۸	۱۷	۱۳	۱۲

منبع: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

۷.۳. نحوه تخصیص تسهیلات بانکی

اگر با دید کلان تری تسهیلات در دسترس بنگاههای اقتصادی را مورد بررسی قرار دهیم در می یابیم که علاوه بر هزینه های تأمین مالی، میزان تسهیلات در دسترس و سیاست پولی کشور نیز از اهمیت به سزایی برخوردار است. این که بخش های مختلف اقتصاد از جمله صنعت، بازرگانی، خدمات، کشاورزی، ساختمان و غیره چه سهمی از کل منابع موجود در سیستم بانکی کشور دارند بیانگر اهمیت و برنامه بلندمدتی است که سیاست گذاران کشور برای آن بخش طراحی کرده اند.

نگاهی به ترکیب تسهیلات اعطایی بانکهای چینی نشان می دهد که طی سالهای ۲۰۰۵ و ۲۰۰۶ سهم صنعت از وام های کوتاه مدت بسیار بیش تر از بخش های تجارت، کشاورزی و ساختمان بوده است. به این ترتیب، فعالان این بخش قادر بوده اند تا با استفاده از این منابع ارزن قیمت، تولیدات خود را گسترش داده و به شکوفایی اقتصاد کشور کمک کنند.

جدول ۱۳ - موارد مصرف وام های اعتباری نهادهای مالی چین (درصد)

مصارف وام های کوتاه مدت	۲۰۰۵	۲۰۰۶
صنعت	۲۵/۷	۲۹
تجاری	۱۸/۸	۱۶/۹
ساختمان	۳/۴	۳/۶
کشاورزی	۱۳/۱	۱۳/۴
سرمایه گذاران خصوصی و مشاغل خودگردان	۲/۴	۲/۷
سایر موارد ^{۱۶}	۳۶/۳	۳۴/۲

Source : <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsjsj/2007/html/T2002e.htm>

سیاست پولی مقامات هند در رابطه با تخصیص تسهیلات به بخش های مختلف اقتصادی نیز به روشنی بیان می کند که در این کشور بخش صنعت اولویت اول را به خود اختصاص داده است. اطلاعات مربوط به مقادیر تسهیلات اعطایی بخش ها نشان می دهد که بخش صنعت به تنهایی حدود ۴۰ درصد از منابع بانکها را در این کشور به خود اختصاص داده است.

^{۱۶} شامل وام های سرمایه گذاری با ارز خارجی، شرکت های شهرستانی و ... است.

در حقیقت، با تزریق منابع مالی لازم به این بخش، پیشرفت فزاینده صنایع هند طی سال‌های اخیر امری طبیعی و قابل انتظار بوده است.

جدول ۱۴ - تسهیلات اعطایی بانک‌های هندوستان به تفکیک فعالیت اقتصادی (میلیون دلار)

شرح	۲۰۰۶	۲۰۰۷	۲۰۰۸
کشاورزی	۳۹,۱۱۱	۵۳,۴۳۴	۶۸,۲۵۹
صنعت	۱۲۳,۷۴۵	۱۶۱,۷۲۶	۲۱۷,۴۷۸
خدمات	۷۱,۹۷۹	۹۶,۶۵۸	۱۳۶,۳۱۷
وام‌های مصرفی	۸۰,۹۸۷	۱۰۵,۹۲۶	۱۲۶,۰۵۹

Source: http://rbi.org.in/scripts/annual_report_publications.aspx

تفکیک بخشی تسهیلات کشور کویت نیز بیانگر سهم بالای صنعت در استفاده از این منابع است که این امر توجه سیاست‌گذاران این کشور را به توسعه بخش صنعت نشان می‌دهد. ملاحظه می‌شود که طی سال‌های اخیر میزان وام‌های مصرفی روند نزولی داشته است در حالی که در بخش صنعت و تأسیسات این روند صعودی بوده است.

جدول ۱۵ - تسهیلات اعطایی بانک‌های کویت به تفکیک بخش‌ها (میلیون دلار)

شرح	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴	۲۰۰۵	۲۰۰۶	۲۰۰۷
صنعت	۹۸	۸۳	۶۵	۷۹	۹۱	۱۲۱	۲۳۸
تأسیسات	۹۴	۱۱۱	۱۲۳	۱۰۷	۱۳۴	۱۹۸	۲۱۰
کشاورزی	۷	۳	۴	۳	۲	۲	۱
وام‌های مصرفی	۶۴	۸۶	۱۱۴	۹۲	۱۲۰	۹۰	۶۹

Source: <http://www.cbk.gov.kw/www/index.htm/>

اطلاعات مربوط به مطالبات شبکه بانکی عربستان از بخش خصوصی و دولتی نیز بیانگر سهم بالای ۹۰ درصدی بخش خصوصی از تسهیلات در دسترس در نظام پولی این کشور است. این امر سیاست‌های پولی کشور عربستان برای شکوفایی بخش خصوصی اقتصاد را به روشنی نشان می‌دهد.

جدول ۱۶ - تسهیلات اعطایی شبکه بانکی عربستان به بخش خصوصی و دولتی (میلیون دلار)

پایان دوره	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴	۲۰۰۵	۲۰۰۶
تسهیلات به بخش خصوصی	۴۲,۹۶۳	۴۷,۱۴۲	۵۲,۹۸۳	۵۸,۹۵۹	۸۰,۷۹۴	۱۱۲,۲۱۳	۱۲۳,۲۱۸
تسهیلات به بخش دولتی	۳,۳۱۷	۲,۸۸۴	۳,۱۸۹	۶,۸۹۱	۷,۷۷۰	۸,۴۴۵	۹,۳۲۳

Source: Arabian monetary Agency- ۴۴th Annual Report

بر اساس اطلاعات موجود مبنی بر درصد رشد تسهیلات اعطایی بانک‌های ایران به بخش‌های مختلف اقتصاد، ملاحظه می‌شود که نرخ رشد تسهیلات اعطایی بانک‌های تجاری به

بخش کشاورزی از دیگر بخش های اقتصادی بیشتر بوده است. با توجه به اینکه بانک های تجاری در مقایسه با بانک های تخصصی و خصوصی منابع بیشتری در اختیار دارند تا به صورت تسهیلات در اختیار متقاضیان قرار دهند، اطلاعات مربوط به این بانک ها ملاک گویاتری برای درک سیاست پولی کشور به شمار می آید. نکته مهم برای بخش صنعت و تجارت در کشور این است که بخش صنعت و تجارت در اولویت اول سهم بندی امکانات مالی کشور قرار ندارد. به این ترتیب، علاوه بر سهم کمتر از منابع در دسترس، شاهد نرخ بالاتر و هزینه بیشتر منابع مالی نیز هستیم که مجموعه این حقایق روند اختصاص منابع به بخش صنعت کشور را بیان می کند.

جدول ۱۷- مقایسه درصد رشد تسهیلات در بانک های دولتی و غیردولتی اسفند ۸۵ نسبت به اسفند ۸۴

درصد رشد اسفند ۸۵ نسبت به اسفند ۸۴			شرح
بانک های خصوصی	بانک های تخصصی	بانک های تجاری	
۸۱	۳۶	۳۴	کل تسهیلات
۸۴	۳۹	۲۷	تسهیلات اعطایی به بخش تولیدی
۸۱	۳۸	۳۵	تسهیلات اعطایی به بخش خصوصی
۸۹	۳۲	۲۲	تسهیلات اعطایی به بخش صنعت و معدن
۳۱	۲۷	۶۳	تسهیلات اعطایی به بخش کشاورزی
۷۶	۵۳	۱۸	تسهیلات اعطایی به بخش مسکن و ساختمان
۸۰	-۲۰	۴۹	تسهیلات اعطایی به بخش بازرگانی و خدمات
-۸۹	۳۲	۱۹	تسهیلات اعطایی به بخش صادرات

منبع: معاونت امور بانکی و بیمه وزارت امور اقتصادی و دارایی

در بخش بعدی سعی بر آن است که وضعیت کلی مصرف و قیمت انرژی در صنعت و سایر بخش ها نشان داده شود و مقایسه ای با کشورهای جهان صورت گیرد تا تصمیم سازان نمای بهتری از وضعیت صنعت کشور و نقش انرژی در آن داشته باشند.

۴. صنعت و قیمت حامل‌های انرژی

طی چند سال اخیر، اهمیت انرژی در کشور از لحاظ میزان مصرف، قیمت و یارانه حامل‌های آن، بسیار پررنگ شده به طوری که سیاست‌گذاران را بر آن داشته تا در راستای ساماندهی وضعیت بخش انرژی، برنامه‌ریزی‌های منسجمی ارائه کنند. طرح تحول اقتصادی یکی از اقدامات مهم در این خصوص است. یکی از اجزای اصلی تشکیل دهنده این طرح، بحث انرژی و هدفمند کردن یارانه حامل‌های آن در بخش‌های مختلف است. اهمیت هدفمند کردن یارانه حامل‌های انرژی، در اثرگذاری وسیع آن بر بخش‌های مختلف اقتصاد و به‌ویژه تولید نمایان می‌شود. در سال‌های اخیر نقش انرژی به عنوان یکی از عوامل مهم تولید در کشور، بسیار حائز اهمیت بوده و در حال حاضر نیز یکی از معدود مزیت‌هایی که تولیدکنندگان در کشور از آن بهره مند هستند بهای انرژی است.

با مقایسه‌ای که بین مصرف انرژی در بخش‌های مختلف کشور صورت گرفته مشاهده می‌شود که بخش‌های مولد نسبت به بخش‌های غیر مولد در اقتصاد، مصرف انرژی کمتری به خود اختصاص می‌دهند. به طوری که بخش صنعت و معدن از سال ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۶ به طور میانگین ۲۰ درصد از کل مصرف نهایی انرژی را به خود اختصاص داده و بخش عظیم انرژی در بخش‌های خانگی، عمومی، تجاری و حمل و نقل به مصرف رسیده است. از این رو منطقی‌تر است که تعدیل و بهینه کردن مصرف انرژی از بخش‌های پر مصرف و غیر مولد که انعطاف پذیری بیشتری دارند آغاز شود. به این ترتیب به صنایع کشور نیز فرصتی داده می‌شود تا خود را با شرایط جدید منطبق سازند.

جدول ۱۸- سهم مصرف نهایی انرژی به تفکیک بخش‌های مختلف

۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴	۱۳۸۳	۱۳۸۲	۱۳۸۱	۱۳۸۰	مصرف نهایی انرژی (درصد)
۴۱	۴۲	۴۱	۴۰	۴۰	۴۲	۴۰	خانگی و عمومی و تجاری
۲۲,۵	۲۰	۲۰	۲۰	۲۰	۱۹	۲۰	صنعت و معدن
۲۵	۲۷	۲۷	۲۸	۲۸	۲۸	۲۸	حمل و نقل
۳,۵	۴	۴	۴	۴	۴	۴	کشاورزی
۰,۲۵	۰	۰	۰	۰	۰	۰	سایر مصارف
۷,۷۵	۷	۹	۸	۷	۶	۷	مصارف غیر انرژی

منبع: ترازنامه انرژی وزارت نیرو، سال ۱۳۸۶

با توجه به این که در بیشتر صنایع، برق و گاز از حامل‌های انرژی پر مصرف می‌باشند در این قسمت بررسی اجمالی از میزان مصرف و قیمت‌های این حامل‌ها در بخش‌های مختلف صورت گرفته است.

با بررسی سهم مصرف برق در بخش‌های مختلف اقتصاد مشاهده می‌شود که بخش‌های غیر تولیدی به طور میانگین طی سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۶ در مجموع ۵۴ درصد از کل مصرف برق را به خود اختصاص داده‌اند که از بین بخش‌های غیر مولد، بخش خانگی در صدر قرار دارد. بقیه مصرف برق به بخش‌های صنعت و معدن و کشاورزی تعلق دارد که به طور میانگین ۴۶ درصد از کل مصرف طی این سال‌ها را تشکیل می‌دهد.

جدول ۱۹- سهم بخش‌های مختلف از مصرف برق تامین شده کل کشور طی سال‌های (۱۳۸۰-۸۶)

سال	۱۳۸۰	۱۳۸۱	۱۳۸۲	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶
خانگی، عمومی و تجاری	۵۰/۷۲	۵۰/۰۴	۴۹/۴۵	۴۹/۰۷	۵۰/۹۳	۵۱/۵۵	۵۲/۰۵
صنعتی ^{۱۷}	۳۴/۲۳	۳۴/۲۶	۳۴/۹۵	۳۴/۸۶	۳۳/۶۶	۳۳/۱۹	۳۳/۴۹
حمل و نقل	۰/۰۲	۰/۰۱	۰/۰۱	۰/۰۷	۰/۰۸	۰/۱۰	۰/۱۱
کشاورزی	۱۰/۹۶	۱۱/۴۰	۱۱/۶۸	۱۱/۹۸	۱۲/۱۶	۱۲/۰۲	۱۱/۴۴
سایر	۴/۰۷	۴/۲۸	۳/۹۱	۴/۰۱	۳/۱۸	۳/۱۴	۲/۹۱

منبع: ترازنامه انرژی وزارت نیرو، سال ۱۳۸۶

با نگاهی به قیمت انرژی برق از سال ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۶ در جدول شماره ۲۰ مشاهده می‌شود که بخش صنعت بیشترین قیمت را طی این سال‌ها پرداخت کرده به طوری که حدود دو برابر بخش خانگی که بالاترین مصرف را در بخش غیر مولد طی این سال‌ها داشته، هزینه می‌پردازد. این در حالی است که هزینه برق مصرفی در بخش خانگی برای دولت بسیار بیشتر از بخش صنعت است. به عبارتی بخش خانگی مصرف بیشتری طی این سال‌ها داشته و بابت آن هزینه کمتری نیز پرداخته و سهم یارانه‌ای بیشتری را به خود اختصاص داده است.

جدول ۲۰- متوسط بهای برق به تفکیک بخش‌ها (ریال/کیلو وات ساعت)

سال	۱۳۸۰	۱۳۸۱	۱۳۸۲	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶
خانگی	۷۲/۹۲	۸۵/۱۴	۹۷	۱۰۷/۰۸	۱۰۲/۷۴	۱۰۲/۹۲	۱۲۴/۶۷
عمومی	۹۹/۵۹	۱۲۴/۴۹	۱۵۲	۱۷۵/۸۹	۱۷۶/۸۱	۱۸۱/۷	۱۵۹/۶۱
کشاورزی	۱۱/۴۹	۱۲/۶۵	۱۴	۱۶/۰۱	۲۱/۵۶	۲۱/۲۵	۲۰,۹۷
صنعتی	۱۳۳/۵۹	۱۴۶/۹۴	۱۶۲/۹۱	۱۸۵/۰۲	۲۰۱/۵۷	۲۰۰/۴۱	۲۰۵/۸۶

منبع: ترازنامه انرژی وزارت نیرو، سال ۱۳۸۶

جدول ۲۱- قیمت تمام شده برق بر اساس نوع تعرفه (ریال/کیلو وات ساعت)

سال	۱۳۸۰	۱۳۸۱	۱۳۸۲	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶
خانگی	۳۷۴/۵۷	۳۹۶/۸۶	۳۹۱/۵۲	۳۷۷/۷۴	۳۴۹/۵۶	۳۶۰/۰۵	۳۶۲/۴
عمومی	۲۸۴/۳	۳۱۱/۵۳	۳۰۰/۰۵	۲۹۷/۷۸	۳۰۰/۷۱	۳۰۹/۷۳	۳۰۶/۷
کشاورزی	۲۶۱/۲۲	۲۷۹/۱۷	۲۷۳/۳۱	۲۷۱/۱۶	۲۸۱/۵۲	۲۸۹/۹۷	۲۸۹
صنعتی	۲۳۰/۹۲	۲۳۴/۱	۲۳۱/۳۸	۲۳۰/۰۳	۲۶۷/۸۴	۲۷۵/۸۸	۲۷۱/۳

منبع: ترازنامه انرژی وزارت نیرو، سال ۱۳۸۶

^{۱۷} شامل برق مصرفی پالایشگاهها نیز می‌باشد.

ما به التفاوت قیمت تمام شده و قیمتی که هر یک از بخش‌ها می‌پردازند حاکی از آن است که بخش صنعت در مقایسه با سایر بخش‌ها کمترین میزان یارانه برق را طی این سال‌ها به خود اختصاص داده است.

جدول ۲۲- مابه التفاوت قیمت تمام شده و بهای پرداختی برق به تفکیک بخشها

سال	۱۳۸۰	۱۳۸۱	۱۳۸۲	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶
خانگی	۳۰۱/۶۵	۳۱۱/۷۲	۲۹۴/۵۲	۲۷۰/۶۶	۲۴۶/۸۲	۲۵۷/۱۳	۲۳۷/۷۳
عمومی	۱۸۴/۷۱	۱۸۷/۰۴	۱۴۸/۰۵	۱۲۱/۸۹	۱۲۳/۹	۱۲۸/۰۳	۱۴۷/۰۹
کشاورزی	۲۴۹/۷۳	۲۶۶/۵۲	۲۵۹/۳۱	۲۵۵/۱۵	۲۵۹/۹۶	۲۶۸/۷۲	۲۶۸/۰۳
صنعتی	۹۷/۳۳	۸۷/۱۶	۶۸/۴۷	۴۵/۰۱	۶۶/۲۷	۷۵/۴۷	۶۵/۴۴

منبع: با استفاده از جداول ۲۰ و ۲۱ استخراج شده است.

در مقایسه‌ای که از قیمت برق در برخی کشورهای دنیا صورت گرفته مشاهده می‌شود که بر خلاف ایران که بخش صنعت نسبت به بخش خانگی بهای بیشتری برای استفاده از برق می‌پردازد، در کشورهای پیشرفته قیمت برق در بخش صنعت پایین‌تر از بخشهای غیر مولدی مانند خانگی است. با توجه به این‌که در بسیاری از صنایع قسمت عمده‌ای از هزینه تمام شده محصولات را هزینه برق تشکیل می‌دهد، حذف ناگهانی یارانه انرژی می‌تواند قیمت تمام شده بسیاری از محصولات را افزایش دهد.

جدول ۲۳ - قیمت برق در برخی کشورهای دنیا در سال ۲۰۰۷ (سنت/کیلووات ساعت)

کشور	صنعت	خانگی
انگلستان	۱۳	۲۱/۹
ترکیه	۱۰/۹	۱۲/۲
فرانسه	۵/۶	۱۵/۸
کره جنوبی	۶/۹	۱۰/۲

منبع: ترازنامه انرژی وزارت نیرو، سال ۱۳۸۶

در بررسی وضعیت مصرف گاز طبیعی در جدول زیر نیز مشاهده می‌شود که بخش‌های خانگی، تجاری و عمومی بیشترین مصرف را به خود اختصاص داده‌اند.

جدول ۲۴- ترکیب مصرف گاز طبیعی در بخش های مختلف (درصد)

شرح/سال							مصارف نهایی انرژی	مصارف نهایی گاز (درصد)
۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴	۱۳۸۳	۱۳۸۲	۱۳۸۱	۱۳۸۰		
۶۱/۲۵	۶۵/۸۰	۶۱/۸۱	۶۶/۵۶	۶۵/۸۹	۶۷/۲۰	۶۴/۱۳	خانگی، تجاری و عمومی	
۹/۷۳	۵/۱۴	۶/۱۰	۶/۹۱	۶/۸۴	۵/۹۲	۶/۹۱	سوخت پتروشیمی	
۲۰/۱۵	۲۱/۳۶	۱۹/۹۶	۱۹/۳۶	۱۹/۴۶	۱۸/۷۵	۱۹/۴۵	صنعت	
۱/۳۹	۰/۸۲	۰/۵۳	۰/۱۶	۰/۰۲	۰/۰۱	۰/۰۱	حمل و نقل	
۰/۲۴	۰/۰۸	-	-	-	-	-	کشاورزی	
۷/۲۵	۶/۷۹	۶/۳۰	۷/۰۱	۷/۸۰	۸/۱۲	۹/۵۰	خوراک پتروشیمی	

منبع: ترازنامه انرژی وزارت نیرو، سال ۱۳۸۶

با مقایسه قیمتی گاز طبیعی در بخش های مختلف در جدول زیر مشاهده می شود که قیمت آن در بخش تولیدی صنعت و کشاورزی در مقایسه با سایر بخش ها بسیار بالاتر است. این در حالی است که در کشورهای پیشرفته دنیا بهای مصرف گاز طبیعی در صنایع کم تر از خانگی است. اما در کشور ما عکس این مساله صادق است.

جدول ۲۵- مقایسه قیمتی گاز طبیعی در بخش های مختلف در سال ۱۳۸۶

خانگی	تجاری و عمومی	حمل و نقل	صنعت	کشاورزی	واحد	حاملها
۱۱۱/۳	۴۰۴/۶	۸۰	۱۵۹/۹	۱۵۸/۷	ریال بر متر مکعب	گاز طبیعی

منبع: ترازنامه انرژی وزارت نیرو، سال ۱۳۸۶

جدول ۲۶- قیمت گاز طبیعی در برخی کشورهای دنیا در سال ۲۰۰۷ (سنت/متر مکعب)

کشور	صنعت	خانگی
انگلستان	۳/۵	۷/۹
آمریکا	۳	۵/۲
ترکیه	۴/۶	۵/۴
فرانسه	۴/۳	۸/۲
کره جنوبی	۵/۸	۷/۵

منبع: ترازنامه انرژی وزارت نیرو، سال ۱۳۸۶

علاوه بر موارد فوق، بررسی نحوه توزیع یارانه های انرژی، موید این مطلب است که بخش صنعت در سال ۱۳۸۶ به طور میانگین حدود ۱۷ درصد از کل یارانه ها را به خود اختصاص داده است. بنابراین حجم عظیمی از یارانه های دولتی به بخش هایی غیر از بخش صنعت و بخش های تولیدی اختصاص یافته است.

جدول ۲۷- انرژی در سال ۱۳۸۶ به تفکیک بخشها

بخشها	خانگی	صنعت	کشاورزی	حمل و نقل	تجاری	عمومی	جمع
یارانه(میلیارد ریال)	۱۱۵,۷۷۹/۹	۸۰,۵۳۹	۳۵,۶۳۶/۹	۱۹۷,۹۹۳/۹	۱۴,۰۱۰	۲۵,۷۴۵/۵	۴۶۹,۷۰۵/۳
درصد	۲۴/۶	۱۷/۱	۷/۶	۴۲/۲	۳	۵/۵	۱۰۰

منبع: ترازنامه انرژی وزارت نیرو، سال ۱۳۸۶

به نظر می‌رسد حذف یارانه‌های انرژی در بخش تولید به صورت یکباره و بدون توجه به شرایط اقتصادی، آثار و تبعات منفی بر این بخش خواهد گذاشت. افزایش ناگهانی قیمت‌های حامل‌های انرژی، تاثیر مستقیمی بر افزایش قیمت تمام شده محصولات صنعتی خواهد داشت و در نهایت قدرت رقابت‌پذیری تولیدات کشور را کاهش خواهد داد. این اقدام در شرایطی که بحران جهانی باعث کاهش قیمت کالاهای وارداتی شده می‌تواند صدمات زیادی به بخش تولید وارد کند. چراکه تولید در شرایط فعلی به شدت آسیب‌پذیر شده و هرگونه شوکی به منزله آسیب‌های جبران‌ناپذیر در این بخش خواهد بود. از این رو توجه به زمان مناسب و نحوه اجرای طرح هدفمند کردن یارانه‌های انرژی در بخش صنعت بسیار حائز اهمیت است. بخش صنعت در کشور زمانی می‌تواند با افزایش قیمت‌های انرژی سازگار شود که زیرساخت‌های لازم ایجاد شده و توان جایگزینی روش‌های قدیمی با فناوری جدید که انرژی کمتری مصرف می‌کنند را داشته باشد.

۵. نتیجه گیری

بررسی به عمل آمده از پاسخ‌های ۱۸۳ واحد تولیدی در این مطالعه نشان می‌دهد که بخش تولید با مشکلات و محدودیت‌های زیادی روبرو است. مشکلات مالی و کمبود نقدینگی، هزینه‌های بالای تامین مالی، مشکلات مربوط به نیروی کار از قبیل دستمزد بالا و بهره‌وری پایین، تورم بالا و قوانین و سیاست‌های دست و پاگیر دولتی برخی از مشکلات تولیدکنندگان است که همه منجر به افزایش هزینه های تولید و قیمت تمام شده محصولات می‌گردد و در نهایت قدرت رقابت پذیری تولیدات داخلی را کاهش می‌دهد. این در حالی است که بحران جهانی و عواقب آن نیز بخش تولید را تحت تاثیر قرار داده است.

به منظور حمایت از تولید و صنایع کشور و همچنین ترغیب سرمایه‌گذاران داخلی و خارجی در به کارگیری منابع سرمایه‌ای در بخش تولید، انتظار می‌رود اقداماتی در جهت بهبود فضای کسب و کار کشور صورت پذیرد. بازبینی قانون کار و حمایت موثر از تولیدکنندگان، تسهیل فرایند تامین مالی از طریق بازار پول و سرمایه، کاهش نرخ تسهیلات اعطایی به بخش صنعت و افزایش سهم آن از تسهیلات، از جمله راهکارهایی است که می‌تواند به بهبود شرایط تولید منجر شود.

از طرفی افزایش قیمت حامل‌های انرژی که به نوعی از مزیت‌های نسبی صنایع کشور محسوب می‌شود و حذف ناگهانی یارانه انرژی، سبب افزایش بیشتر هزینه‌های تولید و در نتیجه افزایش قیمت محصولات تولیدی می‌گردد و منجر به کاهش قدرت رقابت‌پذیری خواهد شد.

با توجه به اینکه کسب قیمتی مصرف انرژی در کوتاه‌مدت در بخش صنعت پایین است، با افزایش قیمت حامل‌های انرژی، تولیدکننده در کوتاه‌مدت نمی‌تواند به سرعت فناوری تولید را تغییر داده و نه تنها مصرف انرژی کاهش نمی‌کند بلکه در نهایت منجر به افزایش هزینه‌های تولید نیز خواهد شد که این امر به نوبه خود تاثیر نامساعدی بر وضعیت صنایع کشور خواهد گذاشت.^{۱۸}

در راستای کاهش و یا تعدیل یارانه‌های انرژی بخش تولید، انتظار می‌رود که به سرمایه‌گذاری‌های اصولی جهت بهره‌گیری از فناوری‌های پیشرفته و کمتر انرژی‌بر و زمان مناسب جهت تطبیق با شرایط جدید توجه گردد. از طرفی زمان اجرای طرح هدفمند کردن یارانه‌ها در موفقیت و یا ناکامی آن تأثیر به‌سزایی دارد. اجرای چنین طرحی که تکانه قیمتی بزرگی بر اقتصاد کشور وارد می‌کند، مستلزم ثبات اقتصاد کلان است. از طرفی در شرایط تحریم اقتصادی و بحران جهانی حاضر که اقتصاد ایران نیز از آن متاثر است، پیاده سازی این طرح نیازمند پیش‌نیازها و بستر زمانی مناسب است.^{۱۹} در غیر این صورت صنایع قدرت انطباق با شرایط جدید را نخواهند داشت و کل اقتصاد از صدمات حاصل از آن آسیب خواهد دید.

^{۱۸} بر گرفته از گزارش کمیسیون اقتصاد کلان، بیمه و بانک اتاق بازرگانی و صنایع و معادن ایران

^{۱۹} بر گرفته از گزارش کمیسیون اقتصاد کلان، بیمه و بانک اتاق بازرگانی و صنایع و معادن ایران